

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 351.74.08:378.033

І. О. Личенко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, професор кафедри
цивільного права і процесу

В. І. Ряшко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. іст. наук, доцент кафедри історії
держави і права

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ, ЛЮБОВІ ДО РІДНОЇ ПРИРОДИ У МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

© Личенко І. О., Ряшко В. І., 2015

Розглянуто актуальну проблему формування екологічної культури у майбутніх працівників правоохоронних органів України як важливого чинника любові до рідної природи, малої та великої Батьківщини, правового захисту навколишнього природного середовища.

Ключові слова: Батьківщина, природа, екологія, правова охорона, патріотизм, правоохоронці, культура, виховання, екологічний світогляд.

И. А. Личенко, В. И. Ряшко

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ, ЛЮБВИ К РОДНОЙ ПРИРОДЕ У БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ УКРАИНЫ

Рассматривается актуальная проблема формирования экологической культуры у будущих работников правоохранительных органов Украины как важный фактор любви к родной природе, малой и большой Родине, правовой защиты окружающей природной среды.

Ключевые слова: Родина, природа, экология, правовая защита, патриотизм, правоохранительные органы, культура, воспитание, экологическое мировоззрение.

FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE, LOVE TO NATIVE NATURE IN THE FUTURE WORKERS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Here is considered the actual problem of formation of an ecological culture in the future law enforcement officers as an important factor of love to native nature, small and big Motherland, legal protection of legal environment.

Key words: Motherland, nature, ecology, legal protection, patriotism, law enforcement officers, culture, education, ecological outlook.

Постановка проблеми. Формування екологічної культури майбутніх працівників правоохоронних органів України належить до найбільш відповідальних і актуальних завдань, які постають нині перед ВНЗ. Це пов'язано з тим, що від рівня їх професійної підготовки, духовності, свідомості, цінностей і правової культури та відповідальності багато в чому залежатиме охорона навколишнього природного середовища.

Підкреслимо, що нині в Україні склалась вкрай загрозлива екологічна ситуація. “Практично йдеться, – зазначає Л. Курняк, – про “зону екологічного лиха”, на яку перетворився донедавна квітучий і благодатний край з оптимальними природними умовами і значним рекреаційним потенціалом” [1, с. 1].

Загальновизнано, що сьогодні Україна перетворилась на одну з екологічно найбрудніших країн європейського простору.

Враховуючи актуальність проблеми, вітчизняні правоохоронці в XXI ст. повинні взяти на себе велику відповідальність, суворо дотримуючись законності, спираючись на нормативно-правові акти, вести активну боротьбу за захист навколишнього природного середовища.

Стан дослідження. Проблема взаємозв'язку людини і природи було в центрі уваги, починаючи з античності (Платон, Арістотель, Геракліт, Демокріт, Карр) та інші мислителі. Відомі зарубіжні і вітчизняні педагоги Я. Коменський, І. Песталоцці, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. формували ідеї, спрямовані на прищеплення любові учням до рідної землі-природи. Тема екологічного виховання учнівської молоді у наш час є актуальною у багатьох країнах світу. Так, вітчизняні дослідники Я. Полякова і І. Рудковська аналізували її у Великій Британії та Німеччині. Проблеми формування екологічної культури осмислювали й обговорювали багато дослідників, серед яких Н. Депенчук, П. Водоп'янов, М. Голубець, Р. Карпінська, Я. Лазаренко, М. Михальченко, А. Мозелов, С. Мороз, А. Нагорна, М. Огняник, М. Тарасенко та ін. Ціннісне ставлення особистості до природи аналізували Т. Баранова, М. Васильєв, Н.Ігнатовська, А. Кочергін, Ю. Морозов та ін.

Суттєвий внесок в дослідження проблеми зробили В. Барановський, В. Костицький, В. Матвійчук, В. Осадчий, В. Крисаченко, М. Тарасенко, А. Толстоухова, М. Хилько, Ю. Шемшученко та ін.

У дисертаційних дослідженнях розглядали формування екологічної культури учнівської та студентської молоді Л. Курняк, О. Колонькова, І. Рудковська.

Враховуючи актуальність проблеми, вкажемо на те, що сьогодні фактично бракує робіт щодо формування екологічної свідомості та культури, а загалом любові до природи та її правового захисту в майбутніх працівників правоохоронних органів України.

Автори статті вважають за необхідне звернути увагу дослідників, в першу чергу професорсько-викладацького складу, на актуальність усієї проблеми.

Мета роботи. Враховуючи актуальність проблеми, що зумовлює загрозу існуванню всього соціуму, акцентувати на необхідності формування у студентів і курсантів ВНЗ – майбутніх правоохоронців – екологічної свідомості і культури, готовності вести безкомпромісну боротьбу, спрямовану на захист природи і всього навколишнього середовища.

Виклад основних положень. Розв'язання сучасних глобальних проблем людства суттєво пов'язане з рівнем екологічної культури та свідомості. Теоретико-філософський аналіз цієї проблеми та її вирішення спрямовує науку на осмислення актуальності “пробудження” людини, тобто вироблення відповідного ставлення людини до самої себе, до соціуму та до природи.

Сучасні наукові дослідження і соціальна практика вказують на те, що індустріальна цивілізація, створивши могутню технауну, ідеологію економцентризму і невтримного споживацтва, завдала відчутних втрат морально-етичним та світоглядним орієнтаціям людства у ставленні до процесу гармонізації відносин природи, людини та суспільства.

Серйозною проблемою, яка стає все актуальнішою, є подолання відчуження людини від природи, вироблення етико-екологічного світогляду людського буття. У наш час нагальною стає проблема зберегти рідну землю, її природу від руйнівної діяльності, яка загрожує нині існуванню людства.

Душа рідної землі хвилювала розум і серце багатьох видатних українців. Володимир Даль – автор всесвітньо відомого “Тлумачного словника”, так із захопленням писав про свою Вітчизну: “Да благословенная Украина... Как сядеш на одинокий курган, да глянеш до конца света, – так бы и кинулся вплавь по этому волнистому морю трав и цветов – и плыл бы упиваясь гулом его пахучим дыханием до самого края света” [2, с. 25].

Цікаво зауважити, що російський критик В. Г. Белінський так пише про любов Гоголя до своєї рідної України. “Описывает ли он красоту своей родной, своей возлюбленной Малороссии – это сын, ласкающийся к обожаемой матери! Помните ли вы его описание безбрежных степей днепропетровских? Какая широкая, размашистая кисть! Какой разгул чувства! Какая роскошь и простота в этом описании! Черт вас возьми, степи, как вы хороши у Гоголя!...” [3, с. 295, 301].

На формування екологічного світогляду і екологічної культури великий вплив має патріотичне виховання. Так, видатний український педагог В. О. Сухомлинський говорив, що, патріотизм тісно пов'язаний в першу чергу з любов'ю до Батьківщини та її природи. Любов до природи, культури і людей своєї нації – головне в формуванні національно-патріотичної свідомості.

“Входячи в життя, – писав В. О. Сухомлинський, – дитина з першими відчуттями, сприйняттями, поняттями, уявленнями, природа стає для неї наочним мірилом цінностей, джерелом багатств. У цьому факті закладено величезні можливості становлення гармонійної, всебічно розвиненої людини” [4, с. 537].

І далі видатний педагог формулює важливу для нас концепцію. “Ми виховуємо у своїх вихованців, – підкреслює він, – погляд на природу як на природне багатство, що передається з покоління в покоління, цінність якого ні з якими іншими цінностями порівняти й зіставити не можна” [4, с. 547].

У наш час надзвичайно актуальними є глибоко філософські думки В. О. Сухомлинського щодо формування високої екологічної культури у молодого покоління. “Людина доти могутня і непереможна, поки вона вірна законам природи. Активно впливати на природу, але при цьому залишатися сином її, бути вінцем її творіння і водночас володарем її сил, по-синівському бережливо ставитися до неї – ось яку позицію нам треба виховувати в учнів в процесі їх взаємодіяння з природою ” [5, с. 554].

Всесвітньо відомий митець і письменник О. П. Довженко як патріот України вболівав за долю її народу, прагнув прославити народ і його героїчну історію і підняти авторитет України на міжнародному рівні. Надзвичайно ласкаво і ніжно він любив рідну землю і її природу. “Ріка моя – життя моє, – звертається Довженко до Дніпра, – Чому так пізно прийшов я до твого берега, теплого і чистого? Люблю я воду твою ласкаву, животворящу. І береги твої чисті і всіх людей, що живуть, трудяться на твоїх берегах. Кланяюся тобі за ласку, за багатство, що дала ти моему серцю. За те, що

дивлячись на тебе, стаю я добрим, людяним і щасливим, що можна любити тебе все життя, ріка моя, душа мого народу” [6, с. 363].

Серед численних соціальних значущих проблем, що постають перед нами на порозі третього тисячоліття, головне місце зайняла проблема виживання людства й всього живого на Землі. Людському буттю загрожує самознищення. “На жаль, є підстави говорити, – зазначає Є. М. Силко, – що свій розум людина найчастіше спрямовує на задоволення власних потреб, знищуючи майже повністю те довкілля, в якому живе і від якого цілком залежить” [7, с. 43].

“В наших долях, – зазначає А. П. Могильний, – переплелися прадавня духовна культура і проблеми сьогодення. Бо висохли і зміїли не тільки земні ріки, а й джерела духовності, і ніяка заміна масовою, а то й псевдокультурою не компенсує цієї величезної втрати. Тільки повернення до витоків народного життя, виховання прийдешніх поколінь у річищі шаноби до природи, яке прокладали наші далекі предки, здатне відновити рівновагу людини та довкілля. Ось чому актуальною проблемою стає відродження вже на новому ґрунті давнього світосприймання, яке не дозволяло вже тоді – тисячу, дві, три тисячі років тому – перетворювати оазис культури на пустелі” [8, с. 121].

Глибокі філософсько-наукові, світоглядно-патріотичні ідеї наших видатних попередників та сучасних вчених акцентують на формуванні екологічної культури та екологічної вихованості, особливо молоді.

Що собою являє екологічна культура та екологічна вихованість?

Екологічна культура – це відповідальне ставлення до довкілля, формування таких відносин між людьми та їх взаємозв’язку з природою, коли останню будуть берегти і створювати всі умови для її раціонального існування.

Невисокий рівень екологічної обізнаності пов’язаний насамперед з недостатньою шкільною підготовкою, що свідчить про низьку екологічну свідомість. Якщо людина не любить свою землю, природу, не насолоджується її красою, не вболіває за її збереження, вона не може називатись патріотом своєї Вітчизни. В структурі екологічної культури важливе місце посідає *екологічна вихованість*.

На нашу думку, екологічну вихованість слід визначити як морально-патріотичну якість особистості, яку характеризують такі показники: здатність усвідомлювати духовну і матеріальну цінність природи для усього суспільства взагалі й окремої особистості зокрема, потреба в активній патріотичній діяльності щодо боротьби за збереження природного середовища, пропаганду сучасних ідей охорони навколишнього природного середовища.

Екологічна вихованість складається з трьох компонентів: ціннісного, мотиваційного, пізнавально-аналітичного діяння.

Ціннісне ставлення до природи слід розглядати як невід’ємну складову екологічної культури особистості майбутнього правоохоронця.

Мотиваційний компонент у формуванні екологічної культури посідає чільне місце. По-перше, якими правовими, духовними, соціальними, морально-психологічними мотивами керується у своїй професійній діяльності правоохоронець; по-друге, як він оцінює сучасний стан навколишнього природного середовища, як він бореться за його захист.

Пізнавально-аналітичне діяння. У процесі оволодіння знаннями у ВНЗ майбутній правоохоронець пізнає процеси і явища об’єктивно існуючого світу, що спонукає його до логіко-прогностичного аналізу передусім актуальності та глобальності екологічної проблеми, вміння прогнозувати і робити правильні висновки.

Важливу роль у формуванні екологічної культури посідає *екологічний світогляд*. У філософському розумінні світогляд визначається як цінне уявлення про світ і місце в ньому людини, про ставлення людини до навколишньої дійсності, до самої себе, а також обумовлені цими уявленнями основні життєві позиції і установки людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації.

Як зазначає Н. В. Немченко, екологічний світогляд – це особистісне утворення, що формується під впливом екологічних проблем сучасності й розкриває перед людиною можливі шляхи їх вирішення на основі гармонізації взаємодії людини і природи [9, с.1].

Аналізуючи роль і місце навчально-виховного процесу в формуванні екологічної свідомості та екологічної культури майбутніх правоохоронців, варто підкреслити: *по-перше*, основним напрямом екологічного виховання є знання, що дає можливість реальніше усвідомлювати духовну і матеріальну цінність природи для усього суспільства взагалі і для свого “Я” зокрема; *по-друге*, в процесі навчання майбутній правоохоронець засвоює ключові поняття, закони, принципи, методику правоохоронної діяльності, спрямовані на охорону навколишнього природного середовища; *по-третьє*, рівень набуття практичних знань, умінь і навичок дає можливість майбутньому правоохоронцю реально оцінювати негативний вплив тих підприємств, організацій, установ, діяльність яких є небезпечною для довкілля; *по-четверте*, у своїй професійній діяльності майбутній правоохоронець повинен не тільки адекватно оцінювати негативний вплив господарсько-екологічної діяльності на природу, але й проявляти активність, принциповість, мужність, морально-психологічну готовність, захищаючи природу; *по-п’яте*, сучасний правоохоронець повинен бути активним пропагандистом передових ідей охорони навколишнього природного середовища, вносити свої пропозиції щодо удосконалення сучасного законодавства.

У наш час в курсантсько-студентському середовищі можна умовно виділити такі рівні ставлення до природи: *високий, середній, низький*.

Високий рівень ціннісного ставлення до природи передбачає: достатню обізнаність майбутніх правоохоронців з екологічними проблемами, готовність в майбутній професійній діяльності, суворо дотримуючись нормативно-правових актів, спрямованих на кримінально-правову охорону навколишнього природного середовища, вести активну боротьбу з адміністративними проступками та кримінальними правопорушеннями.

Середній рівень: фрагментарні знання з екологічних проблем, недостатньо високий рівень самоусвідомлення загрози екологічної небезпеки, проявляють готовність в професійній діяльності вести боротьбу, спрямовану на кримінально-правову охорону навколишнього природного середовища.

Низький рівень: недостатній рівень знань з екологічних проблем, мотиви екологічної діяльності проблематичні, боротьбу з екологічними правопорушеннями вважають необхідною, але на перше місце ставлять завдання, не пов’язані з охороною навколишнього природного середовища, спрямовані на захист природи, а значить, захист життя і здоров’я громадян і особливо майбутніх поколінь.

У цьому аспекті слід вивчати і творчо застосовувати досвід передових країн. Так, наприклад, досвід виховання молодого покоління у Великій Британії є повчальним і для нас. Британських школярів виховують в душі пошани до природи, своєї країни, свого народу, який піклувався про неповторний англійський пейзаж, плекає своєрідну культуру природокористування, зберігає і намагається примножити природні багатства [10, с. 7].

Нині серед серйозних порушень екологічної рівноваги інтенсивна вирубка лісів, особливо в західних областях України. Практично держава не контролює цей кримінальний бізнес, на якому наживаються різні ділки, відкрито і нахабно грабуючи народ. У цій ситуації потрібно, щоб активну громадянську, державницьку і патріотичну позицію проявили правоохоронні органи. Вони, на наш погляд, перші мали б бити на сполох, інформувати державно-урядові інстанції і громадськість про цей злочин. На жаль, ми є пасивними спостерігачами цієї екологічної злочинності, наслідками якої є економічна катастрофа на Закарпатті восени 1998 р. і навесні 2001 р., яка завдала численних духовних і матеріальних збитків населенню і розвитку народного господарства цього своєрідного і унікального в усіх аспектах краю.

Аналіз кримінально-правового законодавства різних країн, який наводить В. Барановський, дає підстави стверджувати, що Україні потрібні докорінні зміни в сучасному законодавстві, а також в активній цілеспрямованій діяльності держави, правоохоронних органів і громадськості. “Потрібно зробити так, – підкреслює В. Барановський, – щоб нове кримінальне законодавство зробило

невигідним забруднювати об'єкти природи, знищувати тваринний і рослинний світ з допомогою великих кримінальних штрафів” [11, с. 69].

Аналізуючи цю складну і актуальну проблему, вкажемо на те, що значна відповідальність за екологічну безпеку держави лягає на плечі міліції.

Згідно із Законом України “Про міліцію” природоохоронна функція є однією зі складових обов'язків міліції, яку вона повинна виконувати на тому ж рівні, що й обов'язки, пов'язані з охороною громадського порядку.

Реалізуючи адміністративний нагляд, міліція забезпечує дотримання природоохоронного законодавства з боку юридичних та фізичних осіб. Адміністративний нагляд у сфері екології здійснює міліція в різноманітних організаційно-правових формах як самостійно, так і спільно з іншими правоохоронними та природоохоронними органами.

Серед причин і умов порушень природоохоронного законодавства Я. Лазаренко називає “недосконалість природоохоронного законодавства, низький рівень екологічної свідомості та еколого-правової культури населення”. Автор статті вказує також і на недостатній еколого-професійний рівень працівників міліції з реалізації природоохоронної функції [12, с. 38].

Так, запобігаючи екологічним правопорушенням чи припиняючи їх, оперативні працівники, керуючись адміністративно-правовими нормами, з'ясовують обставини та встановлюють факти забруднення довкілля; характер і розмір шкоди, заподіяної природним ресурсам; причини та умови порушення правил охорони навколишнього природного середовища.

У цьому аспекті важливо вказати на недосконалість сучасного законодавства, суперечність деяких нормативно-правових актів.

Так, у відомчих (МВС) та міжвідомчих нормативних актах, вказує Я. Лазаренко, не “розкрито зміст таких основних її природоохоронних форм діяльності, як контроль, нагляд та сприяння іншим природоохоронним органам. Здійснення вказаних повноважень у цій галузі суспільних відносин потребує їх чіткого закріплення і тлумачення у законодавстві. Адже неналежне уявлення про те, що розуміється під такими поняттями, як контроль, нагляд та сприяння (а саме вони постійно вживаються в нормативних актах МВС, котрі регламентують природоохоронну діяльність міліції), на практиці призводить до порушення законодавства самими працівниками міліції” [12, с. 38].

Отже, правовий статус працівників міліції як суб'єктів суспільних відносин у галузі охорони природи чітко не визначений.

Згідно зі ст.2 Закону України “Про міліцію”, крім функцій контролю нагляду в галузі охорони природи, на неї покладено обов'язок здійснювання сприяння природоохоронним органам у вжитті заходів з охорони і захисту від забруднення природних об'єктів, з подолання браконьєрства і порушень правил полювання та рибальства. Цей обов'язок зафіксований майже у кожному відомчому природоохоронному акті, але зміст його в жодному з них не розкрито [12, с. 39].

Добре зрозуміло, що недосконалість сучасної нормативно-правової бази, недоліки в організаційно-керівній сфері всіх ланок у правоохоронній системі, недостатньо висока культура деяких правоохоронців стають серйозним гальмом у вирішенні проблем держави.

Творчо застосовуючи досвід найрозвиненіших країн світу та їх правоохоронних органів, у ВНЗ України слід проводити активну роботу щодо формування у майбутніх правоохоронців патріотизму і глибокої любові до рідної природи, берегти її і вести безкомпромісну боротьбу з її ворогами – різними злочинними угрупованнями, які заради особистого збагачення знищують ліси – красу природи, спричиняють своїми діями забруднення озер і рік, всього рослинного і тваринного світу.

У цьому аспекті треба вказати на те, що практичні працівники ОВС, керуючись нормативно-правовими актами, адміністративно-правовими нормами, повинні робити все можливе, щоб оперативно припинити екологічні правопорушення, з'ясувати обставини та встановлювати факти забруднення довкілля, характер і розмір шкоди, заподіяної природним ресурсам; причини та умови порушення права охорони навколишнього середовища.

Любити Батьківщину, берегти її природу у своїй службовій діяльності – це означає вести активну боротьбу зі злочинною діяльністю, що спрямована на хижацьке нищення лісів, забруднення річок і озер, боротьбу за чистоту довкілля, примноження багатств природи як важливого чинника формування патріотизму і високої екологічної культури.

Висновок. У національній доктрині розвитку освіти України та Державній національній програмі “Освіта” серед пріоритетів державної політики провідним є виховання у майбутніх фахівців національно-патріотичної свідомості, готовності захищати її національні інтереси та цінності, серед яких чільне місце займає формування екологічної свідомості та культури.

Формування екологічної свідомості та екологічної культури у майбутніх правоохоронців України є одним з актуальних завдань. Це пов’язано, *по-перше*, із загрозливою екологічною ситуацією нині як в Україні, так і в усьому світі; *по-друге*, ВНЗ України, що готують фахівців-юристів, володіють значним науково-теоретичним і методичним потенціалом, який творчо і раціонально слід використовувати в навчально-виховному процесі, спрямованому на формування у майбутніх правоохоронців любові до природи своєї малої і великої Батьківщини; *по-третє*, в процесі навчання слід активніше використовувати передовий досвід навчальних закладів зарубіжних країн, чинне законодавство, службово-професійну діяльність поліції щодо охорони навколишнього природного середовища; *по-четверте*, формування у майбутніх правоохоронців пошани до природи своєї країни, народу тісно пов’язане з ціннісним ставленням щодо відповідальності за екологічну безпеку держави, готовністю вести безкомпромісну боротьбу з її ворогами – різними злочинними угрупованнями, спрямованими на кримінально-правову охорону навколишнього природного середовища; *по-п’яте*, ціннісне ставлення майбутніх працівників правоохоронних органів вимагає досконалого знання чинного природоохоронного законодавства, творчого його аналізу та внесення змін у нормативно-правові акти як важливого чинника любові й захисту рідної природи і своєї Батьківщини.

1. Курняк Л. М. *Формування екологічної культури студентської молоді в умовах системних трансформацій в сучасній Україні: автореф. дис. канд. філософ. наук. спец.: 09.00.09.* / Л. М. Курняк. – К.: Ін-т вищої освіти Академії педагогічних наук, 2007. – 19 с. 2. Кудрявцев Л. *Словесні далі невтомного Даля* / Л. Кудрявцев // *Іменем Закону*, 2007. – № 2. – С.25–26. 3. *Белинський В. Г. Полное собрание сочинений. [В 13-ти т] Ред. коллегия: Н. Ф. Бельченков (глав. ред.) и др.] В. Г. Белинський.* – М.: Акад. наук СССР, 1959. – Т.1. – 826 с. 4. *Сухомлинський В. О. Школа і природа. Вибрані твори. В 5-ти т. Статті* / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 536 – 546. 5. *Сухомлинський В. О. Природа, праця, світогляд. Вибрані твори. В 5-ти т. Статті* / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 551–562. 6. *Мар’янов А. М. Довженко (Жизнь замечательных людей)* / А. М. Мар’янов. – М.: Молодая гвардия, 1968. – 384 с. 7. *Силко Є. М. Ідея єдності людини і природи як основа екологічного виховання школярів* / Є. М. Силко // *Педагогіка і психологія.* – 2009. – № 9. – С. 42–46. 8. *Могильний А. П. Культура і особистість: [монографія]* / А. П. Могильний. – К.: Вища шк., 2002. – 303 с. 9. *Немченко Н. В. Формування екологічного світогляду старшокласників ліцею медико-біологічного профілю: автореф. дис. ... канд. педагог. наук спец.: 13.00.07.* – “Теорія та методика виховання”, Інститут проблем виховання АПН України / Н. В. Немченко. – К., 2007. – 20 с. 10. *Полякова Я. В. Теорія і практика екологічного виховання учнівської молоді у Великій Британії (етнопедагогічний аспект): автореф. дис. ... канд. педагог. наук спец.: 13,00,07,* “Теорія і методика виховання”. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля / Я. В. Полякова. – Луганськ, 2005. – 20 с. 11. *Барановський В. Ф. Тенденції реформування системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в країнах світу* / В. Ф. Барановський // *Юридична наука.* – 2015. – № 8. – С. 68–78. 12. *Лазаренко Я. Організаційно-правова діяльність міліції із запобігання порушенням природоохоронного законодавства* / Я. Лазаренко // *Право України.* – 2008. – № 2. – С. 36–39.